

Időszakosság a katalogizálásban

Periodicity in cataloguing

Ilácsa Szabina
ilacsaszabina@oszk.hu
OSZK, Közgyűjteményi
Szabványosítási Iroda
metaadat-szakértő

Received: 2024.02.07.

Accepted: 2024.03.20.

Published: 2024.06.13.

A bibliográfiai univerzum a nyomtatott szöveges forrásokat illetően pár évtizede még viszonylag egyszerűnek számított. Voltak a könyvek és voltak az időszaki kiadványok. De az Internet ezt is megváltoztatta. Egyre újabb és újabb forrástípusok jelentek meg.

A könyvtáraknak újra kellett gondolniuk az addigi tipológiát, hogy az új források is beilleszthetők legyenek a rendszerbe. Ez a 2000-es évtized második felében meg is történt. Ez az új tipológia azonban egy évtized múlva az új felhasználótípusok megjelenése miatt ismét finomhangolásra szorult. Az okoseszközök megjelenésével az algoritmusok váltak az információ első számú fogyasztójává. Az információforrás és az emberi felhasználó közé beékelődve fontos kapuőr funkcióval is rendelkeznek. Ha nem akarjuk, hogy a könyvtári információ fennakadjon ezen a szűrőn, akkor át kell strukturálnunk az adatok rögzítését, illetve szolgáltatását. Ahhoz, hogy érdemben változtatni tudjunk a gyakorlaton, először az elméletet kell megváltoztatnunk. A 3R utáni RDA és a készülő ISBD-M is már az időszakosság finomhangolt értelmezésére építkezik.

forrásleírás, időszaki kiadványok, folytatódó források, RDA, ISBD-M

A few decades ago, the bibliographic universe was considered relatively simple in terms of printed text resources. There were books and periodicals. The Internet has changed this landscape as newer and newer types of resources have appeared.

Libraries had to revise the traditional typology they used in order to include these new resources in the system. The new typology spread in the second half of the 2000s. A decade later, however, this new typology needed fine-tuning. The reason this time was the new user types.

With the advent of smart devices, algorithms have become the number one consumer of information. Wedged between the information source and the human user, they also have an important gatekeeper function. If we want the library information to pass through this filter, we have to restructure the recording and provision of data. In order to make a significant change in practice, we should first change the theory. The post-3R RDA and the forthcoming ISBD-M are already based on a fine-tuned interpretation of periodicity.

resource description, periodicals, continuing resources, RDA, ISBD-M

1. Bevezető

A bibliográfiai univerzum a nyomtatott szöveges forrásokat illetően pár évtizede még viszonylag egyszerűnek számított. Voltak a könyvek és voltak az időszaki kiadványok. De az internet, mint annyi mindent, ezt is megváltoztatta. Egyre újabb

Cite as / így hivatkozd: Ilácsa, S. (2024)
Időszakosság a katalogizálásban /
Periodicity in cataloguing, Central
European Library and Information
Science Review (CELISR), 1(1), p. 20–33.
<https://doi.org/10.3311/celistr.37676>

és újabb forrástípusok jelentek meg – különösen az elektronikus formátumok elsődlegessé válása óta –, és ezek egy jelentős részének volt valamilyen típusú időbelisége. Tanulmányomban végigveszem, hogy milyen új forrástípusok jöttek létre, ezeknek milyen bibliográfiailag releváns tulajdonságai vannak, és hogyan változott a könyvtári feldolgozás időszakossághoz való viszonya.

2. A kezdeti egyszerűség

A folyóiratok elterjedésétől egészen pár évtizeddel ezelőttig a katalogizálás két fő kiadványtípust különböztetett meg: a lezárt vagy a lezárás szándékával indult könyv jellegű forrásokat, illetve a lezárás szándéka nélkül indult, folyóirat jellegű forrásokat. A kategória neveként használt terminus, illetve a definíció pontos szövege mutat némi változatosságot az egyes nemzeti katalogizálási szabványok között.

Az angol nyelvű országok közös katalogizálási szabályzatában, az angol-amerikai katalogizálási szabályokban (továbbiakban AACR) a következőképpen jelenik meg a fenti két kategória:

- monográfia: egy időszakossággal nem rendelkező kiadvány, vagyis egy olyan kiadvány, amely vagy egy részletben teljes, vagy véges számú különálló részekben lesz teljes,
- folyóirat: bármely médiumon megjelenő kiadvány, amely egymást követő részegységekben jelenik meg numerikus vagy kronologikus számozással a befejezés szándéka nélkül¹ (Hirons and Graham 1998).

Összehasonlításképpen a magyar szabványok (MSZ 3424-es sorozat) a következő kategóriákat és definíciókat használták ugyanabban az időszakban:

- *könyv*: „olyan kiadvány, amely megjelentetésének módját tekintve nem időszakos, hanem egy kötetben vagy meghatározott számú kötetben befejezett egész, és amely rendszerint szabad szemmel olvasható szöveget, illetve illusztrációkat tartalmaz. A leírás szempontjából könyvnek tekintendők az időszaki kiadványok önálló címmel megkülönböztetett egységei (kötetei, különszámai stb.) is” (Magyar Szabványügyi Hivatal 1978 p. 60).
- *időszaki kiadvány*: „olyan előre meg nem határozott időtartamra tervezett kiadvány, amely egymást követő részegységekből (számokból, füzetekből, kötetekből, évfolyamokból stb.) áll, ezeket [rendszerint] számozásuk, keltezésük vagy egyéb megjelölésük különbözteti meg egymástól. Tágabb értelemben az időszaki kiadványokhoz tartoznak a sorozatok is” (Magyar Szabványügyi Hivatal 1978 p. 59) (Magyar Szabványügyi Hivatal 1982 p. 4).

Ez a két kategória és definíciók már az 1990-et megelőző időkben sem fedték le a dokumentumok teljes körét. A cserelapos kiadványok között van olyan, amely előre nem meghatározott időtartamra tervezett, így nem lehet monográfia. Ám időszaki kiadvány sem lehet, mivel nem egymást követő részegységekben jelenik meg, hanem az új lapokat a mellékelt útmutató szerint meghatározott helyekre kell beilleszteni, esetleg egyúttal eltávolítva régebbi lapokat. Az AACR esetében ugyancsak nem fér bele a fenti felosztásba a számozatlan sorozat, mivel az időszaki kiadvány definíciójában a számozás jelenléte kötelező elemként van megfogalmazva. A számozott sorozatok azonban – a magyar fül számára kicsit szokatlan módon – beletartoznak a folyóirat kategóriába. Az MSZ szerencsén kikerülte ezt azzal, hogy az MSZ 3424/2 szabványtól kezdődően beszúrta a definícióba a „rendszerint” szót (Magyar Szabványügyi Hivatal 1982).

¹ A definíciók a szerző saját fordításában olvashatók.

"Sok folyóirat online változatánál már nincsenek egyértelműen meghatározható részek, inkább cikkadatbázisra hasonlítanak..."

A helyzet tovább romlott azután, hogy a kiadóipar felfedezte magának az internetet. Sok folyóirat online változatánál már nincsenek egyértelműen meghatározható részek, inkább cikkadatbázisra hasonlítanak, mint klasszikus értelemben vett folyóirat. A korábban periodikusan frissítve újra kiadott kiadványtípusok (címtárak, ki kicsodák stb.) is teljesen elhagyták az elkülönülő részekből álló formát, és „igazi” integráló kiadvánnyá váltak, ahol a frissítés következtében a korábbi változat elérhetetlenné válik (1. ábra).

1. ábra: Integráló források²

A fenti magyar definíciók szerencsésebbek voltak a tekintetben, hogy a számozatlan sorozatok régen is egyértelműen az időszaki kiadványok körébe tartoztak, ám a cserelapos kiadványokat, illetve az internetkorszak új típusú kiadványait, szintén nem lehet elhelyezni ebben a felosztásban.

3. Az első reformok

Az 1990-es évektől a 2010-es évekig terjedő szakaszt tekinthetjük egyfajta átmeneti szakasznak. A források körében már megtörtént az „elektronikus forradalom”, amire reagálni kellett, nem jelentek meg még ugyanakkor az okoseszközök. Főképp ez utóbbiaknak köszönhetjük, hogy jelenleg az információ első számú feldolgozója a gépek.

Az átmeneti időszak dokumentumtipológiai gondolkodását két (egymásra épülő) tanulmány alakította, amelyek az AACR2 2002-es frissítésének előkészítési fázisában keletkeztek.

Az első kísérletre, az időszakosság újfajta rendszerben tárgyalására 1997-ben került sor a Torontóban megrendezett International Conference on the Principles and Future Development of AACR (Az Angol-amerikai katalogizálási szabvány alapelvei és jövőbeni fejlesztési irányai³) című nemzetközi konferencián.

A téma legközelebb 1999-ben került elő a Joint Steering Committee ülésén⁴. A szerzők Jean Hiron mellett Regina Reynolds és Judy Kuhagen voltak.

3.1. A Hiron-Graham tanulmány

Az Időszakosság problémái⁵ című (Hiron and Graham 1998) tanulmányában Jean Hiron és Crystal Graham több alternatívát is felvázolt arra, hogy hogyan lehetne az addigi bibliográfiai kategorizálást kiszélesíteni (2. ábra). Mindhárom alternatíva alapja, hogy a kategorizáláskor a tartalom és a hordozón felül a publikációs státuszt is figyelembe kell venni. A publikációs státuszt úgy definiálták, mint „a tartalom időbeli változásra való hajlamosságát”⁶ (Hiron and Graham 1998). Ez a tartalmi változás történhet a tartalom újabb hordozón történő kiegészítésével,

² A kép a szerző saját illusztrációja.

³ A konferencia neve a szerző saját fordítása.

⁴ A JSC az AACR, később az RDA tartalmi karbantartásáért felelős testület.

⁵ A cím a szerző saját fordítása.

⁶ Az idézet a szerző saját fordítása.

vagy a jelenlegi hordozón belüli változásként, valamint a kiadvány lehet statikus (publikációkor teljes) vagy folyamatban lévő (publikációkor nem teljes).

A folyamatban lévő publikációk is lehetnek időben meghatározottak és időben nem meghatározottak. Az időben meghatározott publikációk olyan folyamatban lévő publikációk, amelyek véges számú részben vagy előre meghatározott időtartam alatt válnak teljessé. Az időben nem meghatározott publikációk pedig olyan folyamatban lévő publikációk, amelyek előre nem meghatározott időpontig folytatódnak. Ezen felül minden publikációtípus megjelenhet egy vagy több részben.

Statikus		Egyrészes	könyvek, hangfelvételek, videók, CD-ROM-ok, térképek stb. egy fizikai egységként kiadva
		Többrészes	kiadáskor teljes többkötetes monográfiák, zenei CD-k gyűjteménye, interaktív multimédiakiadvány, amely több komponensből áll
Folyamatban lévő	Időben meghatározott	Egyrészes	limitált ideig megjelenő cserelapos kiadvány, egy konferencia weboldala
		Többrészes	kiadáskor nem teljes többkötetes gyűjtemény, amely egy előre meghatározott időtartam alatt válik teljessé
	Időben nem meghatározott	Egyrészes	folyóiratok, amelyek online formában adatbázisként jelennek meg; bármely olyan cserelapos kiadvány, amelynek nincs előre meghatározott vége
		Többrészes	folyóiratok, hírlapok, és egyéb folyóirat-jellegű kiadványok, monografikus sorozatok (a számozatlanok is)

2. ábra: Hiron – Graham egyes kategóriái példákkal⁷

3.1.1. A Hiron-Graham tanulmány opciói

A legégetőbb problémának a számozatlan sorozatok számítottak, az integráló források „hontalansági” kérdésének megoldása inkább hosszútávú cél volt.

A-modell: A folyóirat definíciójából eltávolítanák a számozásra vonatkozó kötelezőséget, de más tekintetben a definíció nem változna.

B-modell: A folyóirat definíciójából eltávolítanák az „egymást követő részegységekben jelenik meg” kitélt, így a fogalomba beletartoznának az integráló kiadványok is.

C-modell: A definíciókon túl magukat az elnevezéseket is átírnák, és az eddiginél részletesebb módon osztanák fel a kiadványokat.

Az anyag konklúziója az lett, hogy rövid távú megoldásként válasszák a B opciót, de hosszú távon a harmadik C verzióra van szükség. A teljesség kedvéért azonban az A-modellt is bemutatom.

"A legégetőbb problémának a számozatlan sorozatok számítottak, az integráló források »hontalansági« kérdésének megoldása inkább hosszútávú cél volt."

⁷ Az ábra a szerzőn Hiron – Graham tanulmány (Hiron and Graham 1998) szövege alapján készített saját illusztrációja.

"A C-modell ...
segítségével
kialakíthatunk
egy teljesen
a kiadványok
sajátosságaihoz
igazodó
szabályozást."

3.1.1.1. A-modell

A javaslat szerint a folyóirat definíciójából eltávolítanák a számozásra vonatkozó kötelezőséget, de más tekintetben a definíció nem változna. Ez azt eredményezné, hogy a számozatlan sorozat is folyóiratnak minősülne, de a korábbi változattal összeolvadó (integráló) kiadványok nem tartoznának bele ebbe a kategóriába. Ezeket vagy továbbra is monográfiaként kezelnék, vagy saját kategóriát kapnának, de erre a javaslat nem terjed ki.

A vázolt opciók közül az A-modell bolygatná meg legkevésbé a status quót. Ez azzal az előnnyel járna, hogy nem kellene átírni a folyóiratokra vonatkozó szabályokat, csak ki kellene egészíteni őket a számozatlan sorozatokra vonatkozó részekkel. Az integráló források pedig, függetlenül attól, hogy a befejezettség szándékával indultak-e vagy sem, monográfiaként lennének feldolgozva, hiszen csak egy fizikai egységből állnak. Viszont ez problémás lenne olyan szempontból, hogy az integráló források érkeztetését – az időbeliség miatt – szerencsésebb időszaki kiadványoknál megszokott keretek között végezni.

További hátránya, hogy csak a számozatlan sorozatok problémájára ad választ, az integráló források megoldását elodázza. A számozás jelenlétére vonatkozó szabály eltörlése valószínűleg nehezebbé tenné a folyóirat és a monográfia közötti határvonal felismerését. Illetve azt a visszás helyzetet is eredményezné, hogy egy nyomtatott folyóirat integráló formában megjelenő online változata teljesen más kategóriát képezne.

3.1.1.2. B-modell

A B-modell javaslata, hogy a folyóirat definíciójából távolítsák el az „egymást követő részegységekben jelenik meg” kitételt, így a fogalomba beletartoznának a befejezettség szándéka nélkül induló integráló kiadványok is. Ebben az esetben a folyóirat (serial) definíciója az lenne, hogy: „egy kiadvány, amely előre nem meghatározott ideig folytatódik” (Hirons and Graham 1998).

Ennek az opciónak az előnye, hogy a nyomtatott folyóiratot és az integráló formában megjelenő online változatát egy kategóriába rendezi, ami megkönnyíti a művek azonosítását és a változatok összekapcsolását.

Hátrányként említhetjük, hogy az integráló forrásokat eddig nem kezeltük külön folytatolagosságuk szerint, és kétséges, hogy lenne-e egy ilyen megkülönböztetésnek gyakorlati haszna.

3.1.1.3. C-modell

A C-modell javasolja a legradikálisabb változtatást. Ebben a változatban nem pusztán a definíciókat írnák át, hanem gyakorlatilag egy teljesen új, az eddigieknél részletezőbb dokumentumtipológiát hoznának létre. Ez a gyökeres változtatás a modell előnye, de egyben hátulütője is.

Segítségével kialakíthatunk egy teljesen a kiadványok sajátosságaihoz igazodó szabályozást. Az AACR2-ben a többrészes monográfiák és például a sorozatok közötti bizonyos hasonló vonások elsikkadtak. Egy jelenség leírására vonatkozó szabályok például a dokumentum típusától függően változtak, így a jelenség felől nézve inkonzisztens volt a szabályozás. Ez feleslegesen bonyolította mind a katalógizáló munkáját, mind a relatíve „képzetlen” könyvtárhasználót a kereséskor.

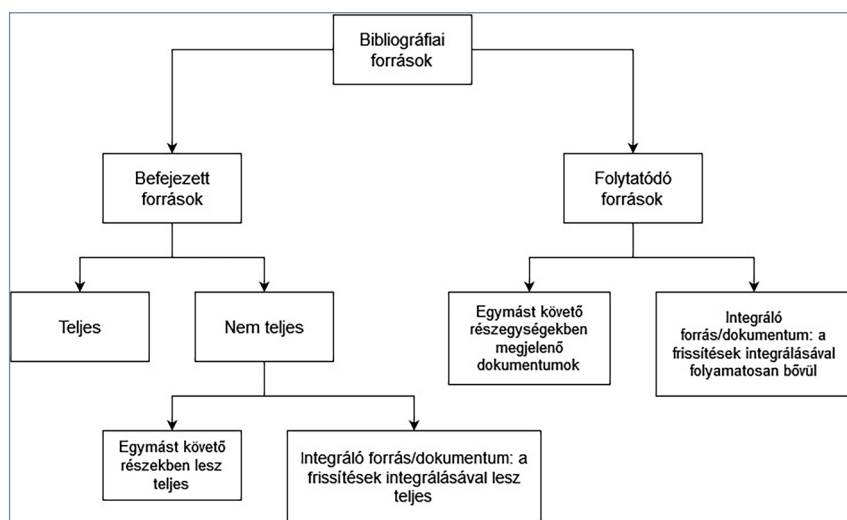
A megközelítés egyértelmű hátránya, hogy ha valami olyat alkotunk, akkor felmerülhetnek előre nem látható gyakorlati problémák. Ezen felül ez az opció

igényli a legnagyobb erőforrásfordítást, hiszen úgy kell valami radikálisan újat alkotni, hogy ne merüljenek fel visszafelé kompatibilitási problémák.

3.2. A Hirons - Reynolds - Kuhagen-tanulmány (módosított C-modell)

A folytatásban a Joint Steering Committee ülése a C-modellt tárgyalta némiképp módosítva, illetve már tartalmazott konkrét javaslatokat is az AACR2 módosítására (Hirons, Reynolds, Kuhagen 1999).

A modellben vázolt felosztás ismerős lehet a magyar közösségnek is, hiszen az AACR2-n és a konszolidált ISBD-n felül a tipológia beépült az ISSN útmutatóba, illetve a magyar szakirodalom⁸ is számot adott róla (3. ábra).

3. ábra: A módosított C-modell a magyar szakirodalomban⁹

Az új modellben az időszakosság helyett a befejezés szándéka lett a felosztás alapja (4. ábra). A jelentés nem magyarázta meg a változást, így csak találgatni tudunk. Vélhetően a Hirons-Graham tanulmány utóéleteként elkezdtek egyeztetni a szélesebb szakmai nyilvánossággal, például az időszaki kiadványokhoz tartozó ISBD gondozásáért felelős IFLA – az ISBD(S) – munkacsoportokkal, és az ISSN központok igazgatóival, aminek eredményeként született a változtatás. A könyvtárakban a katalogizálók munkamegosztásának az alapja legtöbb helyen a kiadvány befejezésének szándéka, vagyis más csoport foglalkozik a monográfiákkal és más a folyóiratokkal, így valószínűleg ennek a szempontnak az érvényesülése állhatott a módosítás hátterében.

A modell két nagy kategóriát definiált: a befejezett és a folytatódó forrásokat. A befejezett kiadványok az első kiadási folyamatban teljesnek számítanak, vagy egy előre meghatározott számú résszel válnak teljessé. Ez utóbbi kitétel miatt személyes véleményem szerint célszerűbb lett volna befejeződőnek fordítani az eredeti „finite” kifejezést, mivel a „befejezett” szó már végbement folyamatot sejtet. A továbbiakban ezért a „befejeződő” terminust fogom használni.

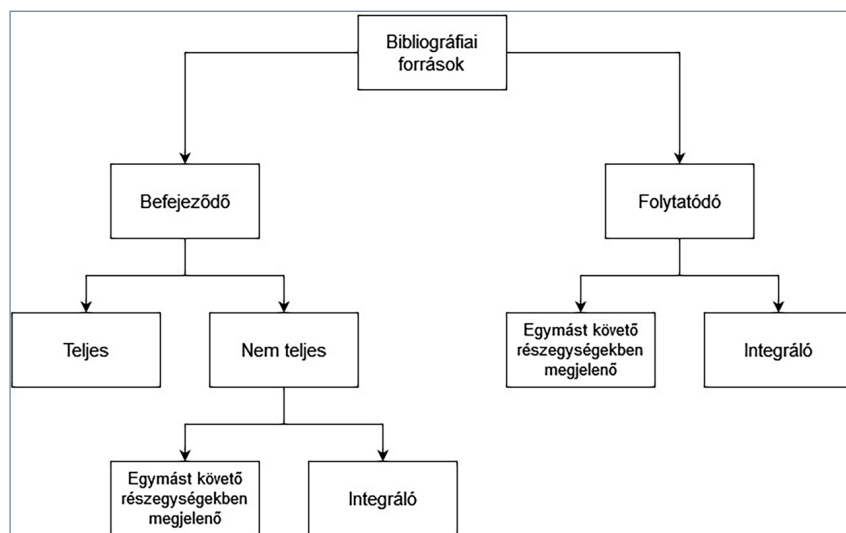
A *befejeződő* kategóriába tartoznak a könyvek, a többkötetes monográfiák, rendszertelenül frissített nyilvántartások, tankönyvek, illetve elektronikus szövegek. A *folytatódó* pedig egy ernyőkifejezés, amelybe beletartoznak a hagyományos időszaki kiadványok, illetve egyéb olyan kiadványok is, amelyeknek időbeli kiterjedése van. Ezeknél a forrásoknál abból indulunk ki, hogy a végük előre nem megjósolható.

"Az algoritmusok – még napjainkban is – keveset tudnak kezdeni a könyvtári adatokkal és ennek csak egy részproblémája a MARC-formátum "egzotikus" volta."

⁸ A teljesség igénye nélkül lásd: Szilvássy 2006, Gazdag 2002

⁹ Ábra forrása (Szilvássy 2006)

A jelentés nem adott definíciót a befejeződő ághoz, bár újra definiálta a monográfia fogalmát egy olyan bibliográfiai forrásként, amely teljes, vagy véges számú rész megjelenésével, vagy egy meghatározott időtartam alatt válik teljesé. Ez a meghatározás úgy is értelmezhető, hogy lefedi az összes befejeződő forrást, vagy legalábbis a *befejeződő – teljes*, valamint a *befejeződő – egymást követő részegységekben megvalósulót*.

4. ábra: A módosított C-modell tipológiája¹⁰

4. Az új paradigma

Az okoseszközök elterjedésével általánossá vált, hogy az információ elsőszámú feldolgozó a különféle algoritmusok. 2010 körül egy lassú építkező szakasz kezdődött, amely a katalogizálási szabványok teljesen új alapokra helyezéséről szólt. Erre azért volt szükség, mivel az algoritmusok — még napjainkban is — keveset tudnak kezdeni a könyvtári adatokkal és ennek csak egy részproblémája a MARC-formátum „egzotikus” volta. Nehezebben áthidalható probléma, hogy csak az emberi intelligencia számára elkülöníthető, hogy a rekordjainkban melyik adatelem miről szól. Már egy monográfia leírásában is keverednek a tartalomra, a fizikumra, a szerzőre vonatkozó adatok. Egy folyóirat rekordjában ezeken felül még az egy adott lapszámra vonatkozó adatok is keverednek a folyóirat egészére vonatkozó adatokkal. És akkor még szóba se került, hogy a periodika élete során végbement adatváltozások legjobb esetben is csak két mezőbe szétválasztva (közreadó testület és megjelenési adatok), de ezen belül folytatódólagosan kerülnek rögzítésre. Az új paradigma kezdeményezései ezt a problémát orvosolják.

4.1. LRM

Az IFLA LRM, azaz IFLA-féle könyvtári referenciamodell egy kiterjesztett entitás–kapcsolati modellezés keretei között kifejlesztett, magas szintű, elméleti referenciamodell (Riva, Le Boeuf, Žumer 2018). Nem az LRM az első fogalmi modell könyvtári területen¹¹. Azért kezdem a bemutatást mégis vele, mert a korábbiakhoz képest az LRM egy jelentős újdonságot hoz a folyóiratok modellezésébe.

A fogalmi modellek célja, hogy elkülönítsék a felhasználók érdeklődésére számot tartó entitásokat és vázolják a közöttük fennálló kapcsolatokat. Ez azt jelenti, hogy megállapítják azokat a kategóriákat, amelyekről adat szólhat, és amelyek

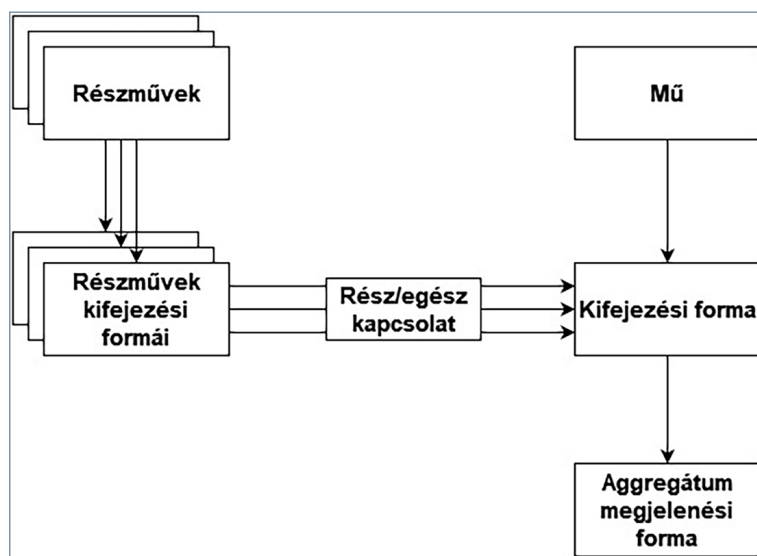
¹⁰ Az ábra forrása (Hirons, Reynolds, Kuhangen 1999) a szerző fordítása

¹¹ Az LRM három modell a Functional Requirements for Bibliographic Records (FRBR), a Functional Requirements for Authority Data (FRAD), és a Functional Requirements and Numbering of Authority Records (FRANAR) konszolidációjának tekinthető. Ezek közül csak az FRBR jelent meg magyar fordításban "A bibliográfiai tételek funkcionális követelményei" címmel. Elérhető: <https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/cataloguing/frbr/frbr-hu.pdf> (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

alapján a felhasználó keresni tud, vagy egyéb használói feladatot hajthat végre. Az LRM 11 entitást definiál, de a folyóiratok szempontjából csak az úgynevezett magentitások (*mű, kifejezési forma, megjelenési forma, példány*) relevánsak.

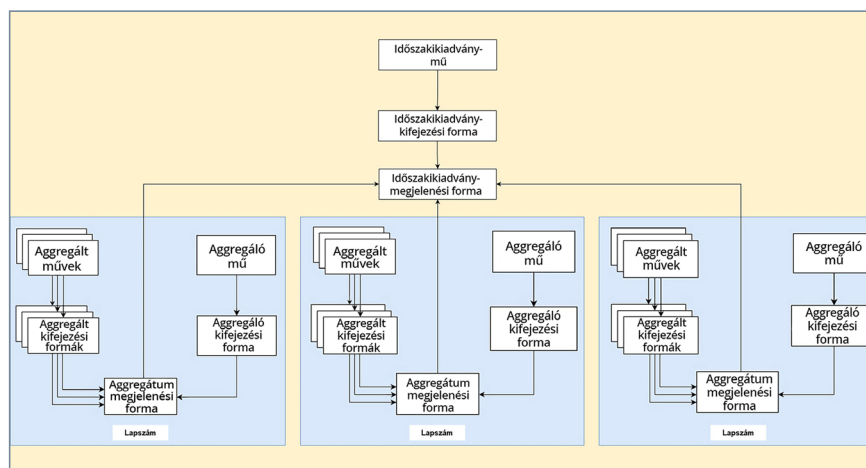
A magentitások egy bibliográfiai egység egyes aspektusai. Az időszaki kiadványok esetében az is bonyolítja a modellezést, hogy itt nem csak egy, hanem háromféle bibliográfiai egységről van szó (cikk, lapszám, folyóirat), és mindegyik egységnek megvan a maga magentitás-sora.

A lapszámok modellezése megegyezik az aggregátumok általános modelljével (6. ábra). Azonban a gyakorlat megmutatta, hogy az addig helyesnek gondolt sablon valójában hiányos.

5. ábra: Az aggregátumok modellezése az FR model családban¹²

Korábban elfogadott álláspont volt, hogy az aggregátum kifejezési forma szintje rész/egész kapcsolatban áll az aggregátumban szereplő művek kifejezési formáival (5. ábra). Ez a „rész/egész kapcsolatok” természete miatt problémásnak bizonyult.

6. ábra: Folyóiratok és lapszámok (kék kiemeléssel) modellezése¹³

Egyrészt ezt a kapcsolattípust abban az esetben szokás használni, amikor a rész elidegeníthetetlenül szerves része az egésznek. Könyvtári példát hozva: *A gyűű szövet-sége* része *A gyűűk urának* akkor is, ha külön adják ki. Ugyanez a szerves viszony nem áll fent a többszerzős antológiák esetén, ahol az egyes „részművek” megjelenhetnek

¹² Sem az FRBR, sem az FRBR-re épülő RDA nem illusztrálja az aggregátumok szerkezetét. Az ábra a szerző szöveg alapján készített illusztrációja.

¹³ Az LRM csak az aggregátumok szerkezetét illusztrálja ábrával, a folyóiratok ezen túl mutató részeitől csak szöveges leírás van. A kiterjesztett ábrát a szerző készítette.

"A keretrendszer külön kezeli a forrás szellemi vagy művészi tartalmára vonatkozó kategóriáit a tartalom hordozásának eszközeitől és módszereitől."

külön vagy más aggregátum részeként is. Tehát szükségünk van egy olyan kapcsolatra, amely hűen kifejezi ezt a rész/egész viszonyt lazább relációt.

A másik probléma a tulajdonságok öröklésének folyamatából fakad. A modellekben a hierarchiában alul álló entitás öröklő a felettes entitása tulajdonságait. A „rész/egész kapcsolat” pedig természetéből fakadóan hierarchikus. Ebből következik, hogy az antológia jellegű kiadványok esetében nem tudjuk olyan entitáshoz kapcsolni az összeállító személyét, ami hűen kifejezi a szellemi/művészi hozzájárulása súlyát. Ha az aggregátum *mű* vagy *kifejezési forma* szintjéhez kapcsoljuk, akkor az aggregátumot alkotó egyes *művek kifejezési formái* is megöröklik ezt a viszonyt, amihez már az összeállítónak semmi köze sincs. Ha pedig ezt kikerülendő csak a *megjelenési formához* kapcsoljuk, akkor a hozzájárulása szellemi/művészi tartalmát üresítjük ki.

Az „aggregálja” kapcsolat definiálása megoldotta ezeket a problémákat. A kapcsolat lazább, mint a rész/egész, és az *aggregálódó művek kifejezési formái* közvetlenül az *aggregátum megjelenési formában* öntenek testet. Az aggregátum *mű* és *kifejezési forma* szintjének tartalma így csak és kizárólag az aggregátum létrehozásának a terve, azaz az aggregálási terv.

Az időszaki kiadvány lapszámai aggregátumok. Minden lapszámmal tartozik egy *aggregáló mű*, amelynek tartalma az adott lapszám aggregálási terve. Ha ezt tovább gondoljuk, rájöhethetünk, hogy ha a folyóirat egészét nézzük, akkor ott is van egy ilyesféle, bár általánosabb kiadási terv, amelynek tartalma, hogy a folyóirat milyen témában szeretne cikkeket megjeleníteni és milyen időközönként stb. Ezt a speciális *aggregáló művet időszakikiadvány-műnek* (eredetiben serial work) nevezzük. Az egyes lapszámok megjelenési forma szintje pedig rész/egész kapcsolatban áll az időszaki kiadvány megjelenési forma szintjével.

Az *időszakikiadvány-mű* koncepcióra azért volt szükség, mert az időbeliség egy olyan problémát hoz a modellbe, ami a „sima” aggregátumnál nincs jelen. Ha ugyanis még egy lépéssel hátrébb lépünk a 6. ábrához képest, és az adott folyóirat kapcsolatait is szeretnénk feltárni, akkor rögtön felmerül a kérdés, hogy a másik kiadvány melyik entitáson keresztül kapcsolódik a leírásunk tárgyához. Folytatás, szétválás és hasonló esetekben egyszerű a válasz: ezek mű-kapcsolatok. De mi a helyzet egy nyomtatott folyóirat és az elektronikus változata között? Adná magát a válasz, hogy a tartalmi azonosság miatt ugyanazon *kifejezési forma* másik *megjelenési formájának* tekintjük az elektronikus változatot, ahogy tennénk azt monográfia esetén. A régebbi modellezés is ezt követte. Azonban ezzel is akadt némi gyakorlati probléma.

Nem mennek ritkaságszámba olyan esetek, hogy a nyomtatott változat megszűnik, míg az elektronikus tovább él, vagy hogy az elektronikus változat tartalmaz egy-két olyan cikket, amely nem szerepel a nyomtatott változatban. Ezekben az esetekben, bár a tartalom sokáig azonos volt, de egy időpontban ez megváltozott. A megváltozott tartalom miatt már nem lehet úgy tekinteni rá, hogy ugyanaz a *kifejezési forma* öltött testet mindkét változatban. Ha kezdetben a leírásunkban új megjelenési formaként kezeltük, akkor, amint a tartalmi egyezés megszűnik, újra kellene katalogizálnunk, ezúttal új *műként*. Ez még akkor is erőforráspazarló megoldás lenne, ha nem számoljuk hozzá, hogy ennek érdekében folyamatosan össze kellene vetni a változatokat, hogy meg tudjuk állapítani, hogy még mindig tartalmilag egyezők-e.

Az LRM erre megoldásként azt mondja, hogy célszerűbb lenne eleve külön *műként* kezelni a különböző hordozón megjelenő változatokat. Ennek következtében

egy *időszakikiadvány-mű*nek egy és csakis egy kifejezési formája lehet, aminek szintén egy és csakis egy megjelenési formája. Ezt a jelenséget nevezik WEM-zárnak¹⁴.

4.2. RDA-ONIX¹⁵ keretrendszer

Az RDA-ONIX keretrendszer az RDA fejlesztői és az EDItEUR¹⁶ együttműködésének eredménye. Céljuk egy minden médiumtípusra kiterjedő forráskategorizálási keretrendszer kidolgozása volt, amely mind a könyvtári, mind a kiadói felhasználók igényeinek megfelel, ezáltal megkönnyíti a forrásleírási adatok átvitelét és újrafelhasználását a két közösség között (SJS/Chair/10, 2006). A keretrendszert bővíthetőnek tervezték, hogy az esetleges új típusú források könnyedén bele tudják illeszteni a meglévő rendszerbe komoly változtatás nélkül.

Bár az egyes ismérvek önállóan is használhatók bizonyos kategorizációra, a legtöbb esetben érdemes a keretrendszer több ismervét (és a hozzájuk definiált értékeit) felhasználni összetettebb kategóriák megalkotásához. Az RDA szabályozott szótárai ezen a keretrendszeren alapulnak (7. ábra). Az RDA legismertebb újításáról, a típuszótákról korábban már született írás (Ilácsa 2020).

22. táblázat - RDA Hordozótípust jelölő kifejezés megnevezése az RDA/ONIX keretrendszernek (részlet) - video

RDA Carrier Type (Hordozótípus)	ROF Intermediation Tool (Közvetítő eszköz)	ROF Housing Format (Tárolóelem-formátum)	ROF Storage Medium Format (Tároló médium)
video kartridzs	audiovizuális-lejátszó	kartridzs	tekercs
videokazetta	audiovizuális-lejátszó	kazetta	tekercs
videolemez	audiovizuális-lejátszó	nem alkalmazható	lemez
videoszalag-orsó	audiovizuális-lejátszó	orsó	tekercs

7. ábra: Példa az RDA hordozótípust jelölő kifejezésre megnevezése az RDA/ONIX keretrendszernek¹⁷

A keretrendszer külön kezeli a forrás szellemi vagy művészi tartalmára vonatkozó kategóriákat a tartalom hordozásának eszközeitől és módszereitől. Az időszakosság kategóriáit az előbbieket között tárgyalja. A keretrendszer 15, a forrás szellemi vagy művészi tartalmával kapcsolatos ismervéből az időbeliségre 3 vonatkozik, amelyek a következők:

Folytatás módja – „az a mód, ahogyan a forrás tartalmát bővíteni szándékoznak az első megjelenést követően”:

- egymást követő részegységek: bővülés egymást követő részegységekben valósul meg (szegmensek, részek, számok, kötetek, mellékletek stb.),
- integráció: a bővülés a hozzáadott tartalom integrációjával valósul meg,
- nem alkalmazható: a tartalom várhatóan nem fog bővülni az első megjelenést követően.

Folytatás befejezettsége – „a forrás tartalmának első megjelenést követő bővülésének várható időtartama”:

- meghatározott: a tartalom bővülésének időtartamának van előre megállapított vége,

¹⁴ A WEM-zár elnevezés a mű (work), a kifejezési forma (expression), és a megjelenési forma (manifestation) angol elnevezések kezdőbetűiből alkotott betűszó.

¹⁵ RDA = Resource Description and Access (Forrásleírás és -hozzáférés), ONIX = Online Information Exchange (Online információcsere)

¹⁶ Könyvkiadásban és -terjesztésben érdekelt cégeket tömörítő nemzetközi csoport. Többek között az ONIX adatcsere szabvány-család kidolgozója és fenntartója.

¹⁷ Ábra forrása: Ilácsa (2020)

"Az időszakosságra vonatkozó adatelemek között érdekességnek számít ... hogy magának a kategóriának is van explicit adateleme és nem csak más adatelemek jelenléte közli implicit módon a kategóriát."

- nem meghatározott: a tartalom bővülésének időtartamának nincs előre megállapított vége,
- nem alkalmazható: a tartalom várhatóan nem fog bővülni.

Folytatás szükségessége – „a forrás tartalmának első megjelenést követő bővülésének szükségessége az integritása szempontjából”:

- szükséges: a tartalom első megjelenést követő bővülése szükséges az integritásához,
- nem szükséges: a tartalom első megjelenést követő bővülése nem szükséges az integritásához,
- nem alkalmazható: a tartalom várhatóan nem fog bővülni (Ilácsa 2020).

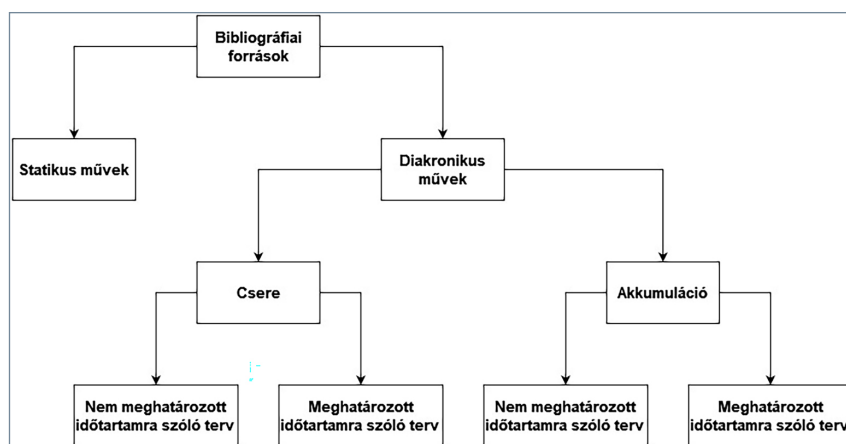
4.3. RDA

Az RDA egy bibliográfiai keretrendszer, ami az LRM implementációja. Ez azt jelenti, hogy az LRM-ben lefektetett alapokra épül, de sokkal részletesebb annál, és tartalmaz adatrögzítési szabályopciókat is, amelyeket felhasználva kidolgozhatjuk a saját RDA-implementációkat. Az RDA 3 fő alkotóelemből áll:

- elemkészlet: meghatározza, hogy mire vonatkozik az adat,
- értékszótárak: leírják, hogy egy adatelem tartalmaként milyen előre definiált érték rögzíthető, valamint
- szabályok.

Ez utóbbi egy elég vegyes kategória, amelybe beletartoznak azon adatértékek rögzítési szabályai, amelyek túl változatosak ahhoz, hogy értékszótárba rendezhetők legyenek, de ide tartoznak a szabályzat alapját adó általános irányelvek, kategorizációk stb. Az időszakosság kezelése mindhárom alkotóelem esetében megjelenik.

A felső szintű kategorizációt tekintve az RDA visszatér a Crystal Graham-tanulmány adatközpontú csoportosításához (8. ábra). A két fő kategória a statikus és a diakronikus művekké. A statikus művek nincsenek további alkategóriái, a diakronikusnak azonban van még két rétege.

8. ábra: Az RDA tipológiája¹⁸

A tartalom változásra való hajlamossága után következő rendező ismérveket azonban felcseréli az előző tipológiákhoz képest. Ennek oka, hogy az RDA ezt a kategorizációt a szabályok rendezésére ugyanúgy használja. A leírási szabályaink pedig jóval több hasonlóságot mutatnak az azonos folytatás módja (egymást

¹⁸ Az ábrát a szerző az RDA szövege alapján készítette (RDA Toolkit 2024).

követő részegységek vagy integráció), mint az azonos folytatás befejezettsége (meghatározott vagy nem meghatározott) esetében. A folytatás módja ismérvet és a hozzá tartozó értékek megfogalmazását megváltoztatták, a tartalmát azonban nem, így egyértelműen megfeleltethetők egymásnak.

Az időszakosság kérdése fontos katalogizálás előtti döntés, de egyben adatelemek szintjén is megjelenő tulajdonság. Az időszakosságra vonatkozó adatelemek között érdekességnek számít a magyar MSZ-szabványokhoz szokott szakembernek, hogy magának a kategóriának is van explicit adateleme és nem csak más adatelemek jelenléte közli implicit módon a kategóriát. Ez az adatelem a közzétételi terv (Extension plan), ami egy *mű*-szintű elem. Fontos kiemelni, hogy a közzétételi terv csak az „időszakkiadvány-mű” esetében diakronikus, a lapszámot *aggregáló mű* statikus! Az RDA közzétételi terv adatelemhez értékszótárat is definiált (9. ábra).

	Folytatás befejezettsége			Folytatás módja		
	meghatározott	nem meghatározott	nem alkalmazható	egymást követő részegységek	integráció	nem alkalmazható
statikus terv			x			x
meghatározott időtartamra szóló integráló terv	x				x	
meghatározatlan időtartamra szóló integráló terv		x			x	
meghatározott időtartamra szóló folyamatos terv	x			x		
meghatározatlan időtartamra szóló folyamatos terv		x		x		

9. ábra: - Az RDA közzétételi terv értékszótára

Ahogy a 3.2. pontban már említésre került, az RDA értékszótárak az RDA-ONIX keretrendszerre épülnek. A közzétételi terv értékszótárának megalkotásához az eredeti elképzelés szerint mindhárom RDA-ONIX időszakosságra vonatkozó ismérvet felhasználták volna. Végül csak a „folytatás szükségessége” ismérvet hagyták ki, mivel elég nehézkes megállapítani, hogy mikor sérül az integritás, illetve nélküle is megkapjuk a megfelelő kategóriákat (10. ábra). Magukban a kategóriákban sem hoz újdonst, hiszen ugyanazokat nevesíti, mint a korábbi modellek.

RDA-ONIX keretrendszer	RDA Eszközkészlet
Folytatás módja (Az a mód, ahogyan a forrás tartalmát bővíteni szándékoznak az első megjelenést követően.)	Diakronikus művek típusai (A diakronikus művek két típusa a tartalom kiterjesztésének tervezett módja alapján jellemezhető.) (RDA Toolkit 2024)
egymást követő részegységek	kiterjesztés akkumulációval
Integráció	kiterjesztés cserével

10. ábra: Az RDA-ONIX keretrendszer és az RDA Eszközkészlet által használt fogalmak

Fontosnak tartom megemlíteni, hogy az RDA már nem úgy gondolkodik az adatrögzítésről, hogy a rögzített adatnak meg kellene egyeznie a megjelenített adattal. Jelen kategóriák elnevezései inkább belső használatra alkalmasak, nem

"Az időszakossággal rendelkező kiadványok esetén nem csak a tartalom változására kell felkészülnünk, hanem a metaadatokéra is."

pedig a felhasználó felé történő megjelenítésre. Azt, hogy az időszakosság jellegét milyen formában közvetítjük a felhasználóinknak, mi magunk dönthetjük el.

Az időszakossággal rendelkező kiadványok esetén nem csak a tartalom változására kell felkészülnünk, hanem a metaadatokéra is. Az RDA erre is kidolgozott egy megoldást. A metaadat-proveniencia fogalmába beletartozik minden az adattal kapcsolatos információ, tehát az adat időbeli érvényessége is.

4.4. ISBD

Folyamatban van az ISBD összehangolása is az LRM-mel. Először csak a megjelenési forma entitás leírására készül el (ISBDM címen), és ezt egy következő lépésben egészítik ki a többi entitással (ISBD-LRM). Az ISBDM munkaanyag jelenleg szakértői véleményezés alatt áll, de már hozzáférhető megtekintésre bárki számára (IFLA 2024).

Az ISBDM a tervek szerint önállóan is használható szabvány lesz, és mivel egy hagyományos leírásban vegyesen fordulnak elő adatelemek több entitásból (bár a megjelenési forma szintű adatelemek vannak többségben), így a feltétlen szükséges adatelemeket beledolgozták a többi entitásból is. Ezért előfordulhat, hogy kitér olyan *mű* szintű kérdésre is, mint az időszakosság, bár a teljes kidolgozást majd csak az ISBD-LRM-ben láthatjuk.

Az ISBD-M vállaltan kompatibilis kíván lenni az RDA-val, ezért több értékszótárát, adatelemét is újra felhasználja. Időszakosság terén – eddig legalábbis – nem látható, hogy bármiben is eltérnének az RDA-tól. A kompatibilitás vállalása miatt biztosra vehető, hogy érdemi kérdésben (modellezés, definíciók tartalma) nem, de szóhasználatban adódhatnak eltérések (ahogy az RDA és az RDA-ONIX keretrendszer között is).

5. Összegzés

Érdekes utat járt be az időszakosság kérdése a könyvtári feldolgozó munkában. Kezdetben minden könyvnek (monográfiának) számított, ami nem felelt meg az időszaki kiadvány (folyóirat) definíciójának. Innen eljutottunk napjainkra oda, hogy tulajdonképpen mindent diakronikus *mű*-nek tekintünk, ami nem felel meg a statikusság definíciójának.

Bár már az első reformtörekvés is adatközpontú volt, ezt rövidtávon elsöpörte egy munkamegosztás-alapú megközelítés. Történeti távlatból ez csupán egy időszakos eltévelyedésnek bizonyult, ahogy a technikai fejlődés újra előtérbe helyezte az adatot és az adatok közötti kapcsolatokat.

Felhasznált források

5JSC/Chair/10 (2006) *RDA/ONIX Framework for Resource Categorization* [online], Elérhető: <https://www.loc.gov/marc/marbi/2007/5chair10.pdf> (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

Gazdag, T. (2002) *Az időszaki kiadványok számbavétele és feltárása - nemzetközi tendenciák és hazai környezet*, Könyvtári figyelő, 48(4), p. 653-660, Elérhető: <https://epa.oszk.hu/00100/00143/00043/gazdag.html> (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

Hirons, J., Graham, C. (1998) *Issues Related to Seriality*, [online] In: Weihs, J. (szerk.) (1998) Canadian Library Association, The principles and future of AACR: proceedings of the International Conference on the Principles and Future Development of AACR, Toronto, Ontario, Kanada, 1997, p. 180-213. ISBN 9780888022875, Elérhető: https://epe.lac-bac.gc.ca/100/200/300/jsc_aacr/issues/r-serial.pdf (Utolsó elérés: 2024.04.22.)

Hirons, J., Reynolds, R., Kuhangen, J. (1999) *Revising AACR2 to Accomodate Seriality: Report to the Joint Steering Committee on the Revision of AACR*, Elérhető: <https://www.rdatoolkit.org/archivedsite/docs/ser-rep.pdf> (Utolsó elérés: 2024.04.25.)

IFLA (2024) *ISBD for Manifestation*, Elérhető: <https://www.iflstandards.info/ISBDM/> (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

Ilácsa, Sz. (2020) *RDA tartalom-, médium- és hordozótípusra vonatkozó ajánlások v.1*, Elérhető: https://pim.hu/sites/default/files/page/attachments/rda_magyarorszag_i_bevezetesenek_elokeszítése_ii_tart_media_hordozok.pdf (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

Magyar Szabványügyi Hivatal (1978) *MSZ 3424/1-78 Bibliográfiai leírás: Könyvek*, Budapest

Magyar Szabványügyi Hivatal (1982) *MSZ 3424/2-82 Bibliográfiai leírás: Időszaki kiadványok*, Budapest

RDA Toolkit (2024) Elérhető: https://access.rdatoolkit.org/en-US_ala-443c463e-b075-3e6a-9377-eb230c6b8281/p_nyx_hhg_1rb (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

Riva, P., Le Boeuf, P., Žumer, M. (2018) *IFLA könyvtári referencia modell A bibliográfiai információk elméleti modellje*, OSZK, Budapest, p. 8, Elérhető: https://www.ifla.org/files/assets/cataloguing/frbr-lrm/ifla-lrm-august-2017_rev201712-hu.pdf (Utolsó elérés: 2024.02.07.)

Szilvássy, Z. (2006) *Az időszaki kiadványok – és egyéb folytatódó források – könyvtári kezelése*, OSZK KI, Budapest ISBN 9789632016269

